

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOLIQ SIYOSATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

¹*Abdiyeva Nilufar Shoyim qizi,*

²*Abduraximova Kumushoy Islomovna,*

¹*O‘zbekiston Milliy Universiteti magistranti,*

²*O‘zbekiston Milliy Universitet talabasi,*

¹*Gmail: nilufarabdiyeva8@gmail.com*

²*Gmail: abduraximovakumushoy@gmail.com*

Annotatsiya

Mustaqillikning dastlabki yillaridan soliq tizimini shakllantirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirila boshlandi va ushbu islohotlar natijasida bugungi kunga kelib respublikamizda o‘ziga xos soliq tizimi shakllandi. Maqolada ushbu tizimning rivojlanish bosqichlari va shakllari tahlil qilingan hamda hozirgi kundagi O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimining asosiy xususiyatlari, budget umumiy daromadlari tarkibidagi soliqlar ulushi o‘rganilgan.

***Kalit so‘zlar:** respublika budjeti, Soliq kodeksi, yuridik va jismoniy shaxslar, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.*

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация

С первых лет независимости начали осуществляться реформы, направленные на формирование налоговой системы, и в результате этих реформ в нашей республике сформировалась уникальная налоговая система. В статье анализируются этапы и формы развития этой системы и основные черты действующей налоговой системы Республики Узбекистан, удельный вес налогов в общих доходах бюджета.

Ключевые слова: республиканский бюджет, Налоговый кодекс, юридические и физические лица, налоговые льготы, налоговая ставка.

STAGES OF DEVELOPMENT OF THE TAX POLICY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation

From the first years of independence, reforms aimed at forming the tax system began to be implemented, and as a result of these reforms, a unique tax system has been formed in our republic. The article analyzes the stages and forms of the development of this system and the main features of the current tax system of the Republic of Uzbekistan, the share of taxes in the total budget revenues.

Key words: republican budget, Tax Code, legal entities and individuals, tax benefits, tax rate.

Kirish. Davlatchilik shaklidan kelib chiqib respublikamizda respublika budjeti daromadlarini shakllantirishga qaratilgan umumdavlat soliqlari va mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirishga qaratilgan mahalliy soliqlar va yig'imglar amal qilmoqda. Soliqlarning budjetlar o'rtasida taqsimlanishi O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi bilan mustahkamlangan bo'lib, unga muvofiq respublikamiz soliq tizimida amal qiladigan har bir soliq turi qaysi budjetga tushishi qat'iy belgilab qo'yilgan.

Respublikamiz mustaqilligining ilk davrlarida davlat soliq siyosatining asosiy yo'nalishi bozor munosabatlarini qaror toptirishga qaratilgan qator ilmiy asoslangan soliqlarni joriy etish va shu orqali mavjud soliq tizimini tubdan qaytadan tashkil etishdan iborat bo'ldi. Soliq siyosatining keyingi yo'nalishi esa joriy etilgan soliqlarni samarali amal qilishini ta'minlash maqsadida soliq munosabatlarini amalga oshiruvchi tegishli muassasalarning tashkil etishga qaratildi. Xususan, dastlab Vazirlar Mahkamasi qoshida Soliq bosh boshqarmasi tashkil etilgan bo'lsa, 1994-yilga kelib bu boshqarma Davlat Soliq Qo'mitasiga aylantirildi va uning hududiy

bo‘linmalari tashkil etildi. Bundan ko‘rinadiki, bozor iqtisodiyotiga o‘tishning birinchi bosqichida soliq siyosatida asosan tashkiliy jihatlarga e‘tibor qaratildi, ya‘ni soliqlarni joriy etish va soliq siyosatini bevosita amalga oshiruvchi tegishli muassasalar shakllantirildi. Bu davrdagi soliq siyosatining asosiy xususiyatlaridan biri soliqlarning ko‘proq fiskal ahamiyat kasb etishida, ya‘ni ko‘proq e‘tibor davlat budjeti daromadlarini shakllantirishga qaratildi.

O‘zbekiston 1991-yilda mustaqillikka erishganidan so‘ng rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o‘tish bo‘yicha bosqichma-bosqich yondashuvni amalga oshirdi. Hukumat ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini barpo etish va asosiy va to‘g‘ridan-to‘g‘ri markaziy nazoratdan foydalangan holda iqtisodiyoti asosan qishloq xo‘jaligida sanoat va ishlab chiqarish salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. O‘zbekiston soliq tizimi to‘rtta rivojlanish bosqichini bosib o‘tganligi ta‘kidlanadi va bunda 1-bosqich 1991-1994-yillarni, 2-bosqich 1995-1999-yillarni, 3-bosqich 2000-2004-yillarni, 4-bosqich esa 2005-yildan bugungi kungacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. 1990-yillar boshida O‘zbekistonning iqtisodiy ahvoli juda zaif edi; demak, soliq tizimi birinchi navbatda o‘zining fiskal maqsadlarini qondirishga qaratilgan edi. Bu maqsadlar iqtisodiy munosabatlarning uzilishi, inflyatsiyaning yuqori sur‘atlari, ishlab chiqarishning qisqarishi va soliq solinadigan bazaning torligi fonida amalga oshirilishi kerak edi. 1991-1994-yillardagi iqtisodiy siyosatning hal qiluvchi omili iqtisodiyotning tanazzulga uchrashi, aholining birdaniga qashshoqlashishi va jamiyatning tabaqalanishining oldini olish zarurati edi. Mustaqillikka erishgandan so‘ng barcha o‘tish davridagi mamlakatlarda xususiy sektor faoliyatidan olingan YaIMning ulushi juda kichik edi. O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich 1 foizdan kam edi. Ushbu o‘zgarishlar yangi soliq tizimini, qonunlarni, fiskal institutlarni va yangi ko‘nikmalarni yaratishni talab qildi. Fiskal institutlar aniq strategiyalar va maqsadlarga, aniq belgilangan qonuniy vakolatlarga va soliq to‘lovchilarga nisbatan aniq belgilangan huquqiy majburiyatlarga muhtoj edi. Yangi soliq siyosatini shakllantirish uchun mas‘ul bo‘lgan davlat xizmatchilarining asosiy iqtisodiy

bilimlarini rivojlantirish keskin ehtiyoj edi. Qizig'i shundaki, bu bosqichda soliqqa tortish buxgalterlar mas'uliyatining bir qismi hisoblangan va shuning uchun oliy o'quv yurtlarida soliqqa tortish buxgalteriya hisobi subyektlarining tarkibiy qismi bo'lgan.

Ikkinchi bosqichning asosiy yutug'i 1998-yilda Soliq kodeksining ishlab chiqilishi va qabul qilinishi bo'ldi. Soliq kodeksi soliqlarni soddalashtirish, soliq to'lovchilar yukini kamaytirish, buxgalteriya hisobi va to'lov tartiblarini soddalashtirishga harakat qildi. 1998-yil boshida Davlat soliq qo'mitasining tashkil etilishi barcha soliq to'lovchilar tomonidan majburiyatlarning bajarilishini ta'minlashga qaratilgan edi. Bu davr soliq siyosati korxonalarining soliq yukini yengillashtirgan holda daromadlarni yig'ishni saqlab qolishga intildi. Oxirgi maqsadga muvofiq, Hukumat foyda solig'i stavkasini 1998-yilda 36 foizdan 35 foizga va 1999-yilda 33 foizga pasaytirdi. 1998-yilda hukumatlar paxtaning jahon narxlarining pasayishiga javoban paxta aksiz solig'ini bekor qildilar. Ushbu o'zgarishlarning soliq tushumlariga ta'sirini qoplash uchun 1998 va 1999-yillarda aksiz solig'i (xususan, energiya mahsulotlari uchun) va QQS stavkalari oshirildi.

Amalga oshirilgan islohotlar natijasida 2000-yilga kelib O'zbekiston soliq tizimi o'zining fiskal instituti (Davlat soliq qo'mitasi) va me'yoriy-huquqiy bazaga (Soliq kodeksi) ega bo'ldi. 2000-yildan 2007-yilgacha iqtisodiyotdagi soliq yuki 40 foizdan 27 foizga kamaydi. Bunga federal va mahalliy soliq stavkalarini ketma-ket pasaytirish, majburiy to'lovlar va soliqlarni tartibga solish orqali erishildi.

O'zbekiston soliq tizimi mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarga mos ravishda rivojlanib, zamonaviy soliq tizimining elementlari, ma'muriy va institutsional salohiyati izchil rivojlanib bordi. Ideal bo'lmagan bu soliq islohoti mustaqillikning dastlabki yillarida davlat daromadlarini saqlab qolish borasidagi murosaga erishilgani natijasi edi. Dastlabki soliq islohotlari asosan soliqqa tortishning fiskal rolga qaratilgan bo'lib, uning tartibga soluvchi, ijtimoiy va rag'batlantiruvchi rolini kam baholadi. Ushbu qisqa muddatli soliq-budjet siyosati

xususiy sektor rivojlanishiga, investitsiyalar va bandlikka salbiy taʼsir koʻrsatdi va norasmiy iqtisodiyotning tez oʻsishiga olib keldi. Soliqqa tortishdagi soʻnggi islohotlar soliq yukini kamaytirish, soliqlar tuzilmasi va stavkalarini optimallashtirish, soliq tizimini soddalashtirish va unifikatsiya qilish, shuningdek, soliq siyosatining ragʻbatlantiruvchi va tartibga solish funksiyalarini oshirishga qaratilgan edi.

Rasmiy ravishda respublikamizdagi soʻnggi soliq islohoti 2018-yilda Oʻzbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasining (29.06.2018-yildagi PF-5468-son Farmon) qabul qilinishi bilan boshlandi. Ushbu islohotning asosiy maqsadi soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq maʼmuriyatchiligini takomillashtirishdan iborat edi. Soliq islohotining asosiy yoʻnalishlari ijrosini tahlil qiladigan boʻlsak, **soliq islohotining birinchi yoʻnalishi** - iqtisodiyotga soliq yukining darajasini kamaytirish, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimi boʻyicha soliqlarni toʻlaydigan xoʻjalik yurituvchi subyektlar oʻrtasidagi soliq yuki darajasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etishdan iborat edi. 2018-yildan boshlab Konsolidatsiyalashgan budjet daromadlarining YaIMga nisbati 2019-2020-yillarda ahamiyatsiz pasaydi - 26,3% dan 25,9% gacha, 2021-yilda esa oshishni boshladi. 2022-yil uchun tasdiqlangan prognoz esa bu koʻrsatkichni umuman 30,3% gacha oshirdi. 2018-yildan boshlab Davlat budjeti daromadlarining YaIMga nisbati pasaymadi, aksincha, faqat oʻsdi. Garchi korxonalar va aholi uchun soliqlar kamaytirilsa-da, ularning YaIMdagi umumiy ulushi ortib bormoqda. Bu 300 ming soliq toʻlovchining 293 ming nafari soddalashtirilgan tartibda – yagona soliq toʻlovi yoki yagona yer soligʻini toʻlagani bilan bogʻliq hisoblanadi.

Jahon soliq siyosati tajribasida soliqqa tortishning turli mulk shakllariga moslangan korxonalar va tashkilotlarning xoʻjalik yuritishiga mumkin qadar iqtisodiy sharoit yaratish, ularni bozor munosabatlariga kirib borishiga har tomonlama yordamlashish; ijtimoiy-zaruriy umumdavlat vazifalarini bajarish uchun davlatni

kerak bo‘lgan moliyaviy manbalar bilan ta‘minlash; bozor iqtisodiyoti sharoitida yangi ijtimoiy-iqtisodiy omillarni tashkil qilishda qatnashish, ishsizlarni ish bilan ta‘minlash, iqtisodiy nochorlarga yordam berish; aholi turmush darajasini zaruriy me‘yorda saqlab turish imkonini izlash va ta‘minlash, soliqqa tortilmaydigan daromad minimumini vaqti-vaqti bilan oshirib borish kabi yo‘nalishlariga katta e‘tibor beriladi.¹ Bugungi kunda respublikamiz soliq siyosatining muhim yo‘nalishlari sifatida yuridik va jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortishni takomillashtirish, bilvosita soliqqa tortish samaradorligini ta‘minlash, resurs soliqlariga ko‘proq e‘tibor qaratish, soliq tizimining soddaligiga erishish, davlat xarajatlarini optimallashtirish hisoblanadi.

Soliq siyosati choralari ishlab chiqishda eng muhim vazifalardan biri davlat xarajatlarini o‘z vaqtida va mo‘ljallangan hajmda moliyalanishi uchun soliq tushumlarining yetarliligi hisoblanadi. Bu esa, o‘z navbatida, soliq yukini kamaytirish borasidagi siyosatni budjetning xarajatlar qismini optimallashtirish choralari bilan qo‘shib olib borilishini taqozo etadi.²

Oxirgi uch-yil uchun soliq tizimining tarkibiy tahlilida bilvosita soliqlarning ulushi 2021-yilda 34,2% ni tashkil etdi va davlat budjeti daromadlari tarkibida 2019-yildan boshlab jiddiy qisqarganini ko‘rishimiz mumkin. Buning asosiy sabablari QQS stavkasining 20%dan 15%gacha pasaytirilishi, uni hisobga olish va qoplashning to‘laqonli tizimining joriy qilinishi hamda importga aksiz solig‘i bo‘yicha nol darajali stavkalarining joriy etilishi hisoblanadi. Bevosita soliqlarning ulushi “NKMK” AJ va “OKMK” AJ bo‘yicha budjetga qimmatbaho va rangli metallarga jahon narxining va realizatsiyaning o‘sishi hisobiga tushumning oshishi, foyda solig‘i stavkasining 14%dan 15%gacha oshirilishi hisobiga jiddiy o‘sdi va 2021-yilda budjet umumiy daromadlarining 35,8% ini tashkil etdi. Resurs soliqlarining ulushi esa yer qa‘ridan

¹ Yahyoev Q. «Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti». T. «G‘afur G‘ulom» 2000. y. 25 bet.

² Jo‘raev T. «Soliq siyosatini takomillashtirish yo‘lida». «Toshkent haqiqati». 2003-yil 24 sentyabr.

foydalanganlik uchun soliq va yuridik shaxslar mol-mulkiga solinadigan soliq stavkalarining pasayishi sababli kamayganini ko‘rishimiz mumkin.

1-rasm. Davlat budjetining umumiy daromadlaridagi soliqlarning ulushi.³

Soliq siyosatini amalga oshirishning samarali vositasi soliq imtiyozlari hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga muvofiq soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha imtiyozlar soliq to‘lovchilarning ayrim toifalariga ushbu Kodeksda, boshqa qonunlarda va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlarida nazarda tutilgan soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha berilgan imtiyozlar deb e‘tirof etiladi. boshqa soliq to‘lovchilar bilan, shu jumladan soliq va (yoki) boshqa majburiy to‘lovlarni to‘lamaslik yoki ularni kamroq to‘lash imkoniyati. Soliq qonunchiligiga muvofiq soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha imtiyozlar bo‘shatilgan mablag‘lar aniq maqsadlarga yo‘naltirilgan holda berilishi mumkin. Bunday mablag‘lardan maqsadsiz foydalanilgan taqdirda, o‘z vaqtida maqsadsiz foydalanilgan summa belgilangan tartibda jarimalar hisoblangan holda budjetga undirilishi kerak.

³ https://www.norma.uz/oz/raznoe/soliq_tizimi_muammolar_va_istiqbollar1

Asosiy soliqlar tushumi dinamikasi tahlil qiladigan bo'lsak(1-rasm), oxirgi uch yilda QQS tushumlarining nisbatan pasayishi kuzatilmoqda - o'sish dinamikasi 2021-yilda 2019-yilga nisbatan jami 113,7%, barcha soliqlar tushumlari dinamikasida - 146,8% ga teng bo'lgan.

Soliqlarning umumiy tushumida ham respublika budget tizimini tashkil etuvchi soliq hisoblanishiga qaramay QQSning salmog'i pasaymoqda. Biroq, Moliya Vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, QQS samaradorligi (yig'iluvchanligi bo'yicha) 2020-yildagi 44,5% dan 2021-yilda 48% gacha oshdi. Bunda QQS tushumi kamayishiga asosiy ta'sir ko'rsatayotgan omillar stavkaning 20% dan 15% gacha jiddiy pasayishi, hisobga olishning to'liq tizimining joriy etilishidir. QQSni hisobga olishning to'liq tizimi joriy etilishi munosabati bilan hisobga olinadigan QQS summasining hisoblangan soliq summasidan oshishi natijasida yuzaga keladigan soliqni to'liq qaytarishning ta'minlanishi ham shular jumlasidan. Bunday qoplash mahsulotni eksport qilishda QQSga ta'sir ko'rsatadi. 2019-yilda soliq to'lovchilarga 3,2 trln so'm qaytarilgan bo'lsa, 2021-yil uchun qoplash summasi 14,4 trln so'mni (QQS bo'yicha tushgan mablag'larning 27,3%i) tashkil qildi va shuning hisobiga tushumlar bo'yicha QQS qoplash summasi kamaytirildi. QQS tushumining oshishiga esa elektron hisobvara-faktura tizimining va tegishli elektron soliq ma'muriyatchiligi tizimining joriy etilishi hamda aylanmasi-yiliga 1 mlrd so'mdan ortiq bo'lgan kichik korxonalar, ya'ni avvalgi YaST to'lovchilari, shuningdek yuridik shaxslar - 50 gektar (2022-yildan - 25 gektar) va undan ortiq sug'oriladigan yer maydoni mavjud qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari hisobiga QQS to'lovchilar toifasining kengaytirilishi asosiy omillardan hisoblanadi.

Aksizlar tushumlarining oxirgi uch-yilda nisbatan katta bo'lmagan o'sishi kuzatilmoqda, soliqlarning umumiy tushumida ham aksizlar salmog'i o'smagan.

Bojxona boji tushumi esa uch yil davomida jiddiy o'sdi. Oziq-ovqat tovarlari uchun bojxona bojining nol darajali stavkasi 2022-yil yakuniga qadar uzaytirilganiga qaramay, 2021-yilda bojxona to'lovlari to'lanadigan importning umumiy importdagi

ulushi 68,9% ni (2020-yilda – 54,5%) tashkil etdi. Shu bilan birga, boshqa soliqlarga nisbatan tushum miqdori kam bo‘lganligi tufayli bojxona boji umuman soliq tushumlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmaydi.

Foyda solig‘idan tushumlar sezilarli darajada o‘shib bormoqda. Bunda soliq tushumlari dinamikasiga soliq stavkasining 14% dan 15% gacha oshirilishi ta‘sir ko‘rsatdi. 2021-yilda foyda solig‘ining umumiy tushumida - 25,7 trln so‘m (yoki 67%i) oltin va mis qazib oluvchi korxonalar – “NKMK” AJ va “OKMK” AJ hissasiga to‘g‘ri keldi, oltin va misga jahon narxlarining o‘shishi tufayli foyda solig‘ining asosiy o‘shishida ushbu korxonalarining hissasi mavjud. Boshqa soliq to‘lovchilar ulushi esa 12,6 trln so‘mni tashkil etgan.⁴

Iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishiga muvofiq soliq yukini keskin kamaytirish, investitsiya imtiyozlari tizimi orqali korxonalarini texnik qayta jihozlashni rag‘batlantirish, kichik va xususiy tadbirkorlik sub‘ektlariga soliq solish tizimini soddalashtirish, tadbirkorlik sub‘ektlarining vijdonan himoyasini kuchaytirish nazarda tutilmoqda. soliq to‘lovchilarni ularning xo‘jalik faoliyatiga asossiz aralashishdan, jinoiy va ma‘muriy jazoni liberallashtirishdan. Daromad solig‘i va mol-mulk solig‘ini to‘lashdan soliq imtiyozlari, yagona soliq to‘lovi stavkalarini pasaytirish go‘sht va sutni qayta ishlashga hamda ayrim zaruriy mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lib, bo‘shatilgan mablag‘lar shu maqsadda yo‘naltirildi. ishlab chiqarishni texnik qayta jihozlash va modernizatsiya qilish. Eksport qiluvchi korxonalar, shuningdek, tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar qo‘shilgan qiymat solig‘idan tashqari barcha turdagi soliq va yig‘imlardan ozod etildi. Kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida xizmat ko‘rsatish sohasidagi mikrofirmalar uch-yil muddatga yagona soliq to‘lovi to‘lashdan ozod etildi; muassislarning ilgari olingan kreditlar bo‘yicha hisob-kitoblarga investitsiyalar uchun ajratilgan mablag‘lar bo‘yicha dividendlari besh yil

⁴ https://www.norma.uz/oz/raznoe/soliq_tizimi_muammolar_va_istiqbollar1

muddatga soliq solishdan ozod qilindi hamda soliq tekshiruvlari sonini 30% ga qisqartirildi.

Yuridik shaxslarni soliqqa tortish tartibidagi o‘ziga xoslikni mamlakatimiz soliq tizimining muhim xususiyati sifatida e‘tirof etish lozim. Chunki respublikamiz soliq qonunchiligiga muvofiq bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotida muhim bo‘lgan sohalar alohida tartib bo‘yicha soliqqa tortilib kelinmoqda. Shuningdek, mamlakatimiz soliq tizimining muhim xususiyatlari sifatida soliq to‘lovchilarga nisbatan ko‘zda tutilgan imtiyozlarni ham qayd etish mumkin. Jumladan eksport faoliyatini rag‘batlantirishga, xorijiy investitsiyalar kirib kelishini rag‘batlantirishga qaratilgan, aholining ijtimoiy shart-sharoitini hisobga olgan holdagi imtiyozlarni ularning ifodasi sifatida keltirib o‘tish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yahyoev Q. «Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti». T. «G‘afur G‘ulom» 2000.
2. Jo‘raev T. «Soliq siyosatini takomillashtirish yo‘lida». «Toshkent haqiqati». 2003-yil 24 sentabr.
3. С.А.Воронин, З.Д.Мухитдинов, М.Т.Джайдакбаев. Налоговая политика Узбекистана за годы независимости: этапы, тенденции и перспективы развития. «Иқтисод ва молия», 2016(9).
4. В.А.Норматов. Tax system of the Republic of Uzbekistan. Journal of Adv. Research in Dynamical & Control Systems, Vol.12, Special Issue 2, 2020.
5. https://www.norma.uz/oz/raznoe/soliq_tizimi_muammolar_va_istiqbollar1